

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده حقوق

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد در رشته حقوق جزا و جرم شناسی

عنوان:

بررسی تطبیقی سیاست تقنینی ایران و اسلام در تحدید جمعیت کیفری زندانها

استاد راهنما:

دکتر ابوالفتح خالقی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر قیاسی

نگارنده:

مریم ابراهیمی حور

تابستان ۱۳۸۸

به یاد:

شریعتی و شریعتی هایی که چهار دیواری کوچک زندان را یارای محصور ساختن اندیشه ی
بزرگ آنان نبود .

و تقدیم به:

پدرم، که بهای موفقیتیم سپیدی موهای اوست و مادرم، که باروری عمرم مرهون خاکستر
آرزوهای اوست . و به سبزترین ترانه های زندگیم فاطمه ، عاطفه و امین و هانا ، برکت
زندگیم .

تشکر و قدردانی

با سپاس از الطاف پروردگار متعال که نخستین و بزرگترین یاریگر بندگان در آغاز و پایان هر کاریست.

بی تردید تهیه و نگارش این پایان نامه مرهون زحمات و راهنمایی های خردمندان و مشفقانه استاد گرانمایه جناب آقای دکتر خالقی و حمایت های بی دریغ ایشان می باشد. ارج نهادن به این زحمات را بر خود واجب دانسته و توفیق روزافزون ایشان را در پیشبرد علوم حقوقی آرزومندم.

از استاد فرزانه، جناب آقای دکتر قیاسی که نعمت حضور در کلاس علم و اخلاق ایشان را داشتم و از مشاوره دلسوزانه ایشان در این کار تحقیقی بهره بردم کمال سپاسگذاری را دارم. از حسن نظر و بذل عنایت هیأت داوران پیشاپیش سپاسگزاری نموده، توفیق روز افزون آنان را آرزومندم.

چکیده

هدف از این تحقیق بررسی تطبیقی سیاست تقنینی ایران و اسلام در تحدید جمعیت کیفری زندانها می باشد افراط در استفاده از مجازات زندان به دلیل تلقی قانونگذار در مطلوبیت این مجازات در تأمین مقصود بازدارندگی و اصلاح، منجر به ایجاد بحران تورم جمعیت کیفری زندانها گردیده که قانونگذار را ناچار به اتخاذ راهبردهایی جهت تحدید جمعیت کیفری نموده. نکته حائز اهمیت اینکه در اتخاذ این تدابیر اینکه نمی بایست تنها یک طرف قضیه یعنی زندانی و کاهش مجازات او مد نظر قرار گرفته شود و طرف دیگر قضیه یعنی بزه دیده (اعم از مستقیم و غیرمستقیم) مغفول واقع گردد. عاریه ای بودن سیاستهای تقنینی ایران بدون توجه به مسائل بومی و فرهنگی از آفت های این سیاست تلقی گردیده، حال با توجه به عاریه ای بودن برخی از این سیاستها (نظیر جایگزینهای حبس) و با امعان نظر به این نکته که موج جدید رویکرد سزادهی و مکتب نئوکلاسیک نوین کشورهای آمریکایی و اروپایی را فرا گرفته، دنباله روی قانونگذار ما نیز، از این مکتب چندان دور از ذهن نبوده که در این صورت منجر به اتخاذ سیاست سرگردانی توسط قانونگذار خواهد شد، فلذا در کنار بررسی سیاستهای نظیر جرم-زدایی و جایگزینهای حبس در سیاست تقنینی به بررسی تطبیقی آن در اسلام که زیربنای سیاست جنایی مبتنی بر ایدئولوژیک ایران می باشد ایران می باشد نیز پرداخته شد که می تواند به عنوان الگویی مناسب در راستای اعمال این سیاستها مدنظر قرار گیرد.

واژگان کلیدی:

جمعیت کیفری زندان، پیشگیری، جرم زدایی، قضازدایی، جایگزین های حبس.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱
الف: سوالات تحقیق.....	۳
ب: فرضیات تحقیق.....	۴
ج: روش انجام تحقیق.....	۴
ح: سازمان دهی مطالب پایان نامه.....	۴
د: اهداف تحقیق.....	۴
ز: مشکلات تحقیق.....	۵
و: پیشینه.....	۵
ه: ضرورت تحقیق.....	۶
بخش اول- مفاهیم، مبانی و پیشینه.....	۷
۱-۱ مفاهیم.....	۸
۱-۱-۱ مفاهیم لغوی.....	۸
۱-۱-۱-۱ سیاست جنایی.....	۹
۱-۱-۱-۳ زندان و حبس.....	۱۰
۱-۱-۱-۴ قضا زدایی.....	۱۲
۱-۱-۲ مفاهیم اصطلاحی.....	۱۳

- ۱-۲-۱-۱ سیاست جنایی..... ۱۴
- ۱-۲-۱-۲ زندان و حبس..... ۱۶
- ۱-۲-۱-۳ جرم زدایی و قضا زدایی..... ۱۸
- ۱-۲-۱-۴ کیفر زدایی و زندان زدایی..... ۲۱
- ۱-۲-۱-۵ جایگزینهای زندان..... ۲۴
- ۱-۲-۱-۶ جمعیت کیفری..... ۲۶
- ۲-۱ پیشینه..... ۲۷
- ۱-۲-۱-۱ پیشینه تاریخی زندان و زندان زدایی..... ۲۷
- ۱-۲-۱-۲ پیدایش زندان..... ۲۸
- ۱-۲-۱-۳ توسعه کاربرد زندان..... ۳۱
- ۱-۲-۱-۴ آغاز نهضت زندان زدایی..... ۳۴
- ۱-۲-۱-۵ سیاستهای نوین زندان زدایی..... ۳۷
- ۲-۲-۱ پیشینه تقنینی زندان و زندان زدایی..... ۴۰
- ۱-۲-۲-۱ قوانین داخلی ناظر بر زندان..... ۴۰
- ۲-۲-۲-۱ قواعد بین المللی ناظر بر زندان..... ۴۳
- ۳-۱ مبانی زندان زدایی..... ۴۷
- ۱-۳-۱ مبانی عملی..... ۴۸
- ۱-۳-۱-۱ بررسی عوامل ناکارآمدی زندان..... ۴۸
- ۲-۳-۱-۲ بررسی عوامل کارآمدی زندان..... ۵۲
- ۲-۳-۱-۳ مبانی نظری..... ۵۴
- بخش دوم-تحدید جمعیت کیفری از منظر فقه و قانون..... ۵۹**
- ۱-۲-۱-۱-۱ تحدید جمعیت کیفری از منظر قانون..... ۶۰
- ۱-۱-۲-۱-۱-۱ تحدید جمعیت کیفری پیش از فرآیند دادرسی..... ۶۳
- ۱-۱-۲-۱-۱-۲ پیشگیری از جرم..... ۶۳

- ۶۴.....۲-۱-۱-۲ پیشگیری در قوانین.....
- ۶۵.....۱-۱-۱-۱-۲ بررسی لایحه پیشگیری از وقوع جرم.....
- ۶۸.....۳-۱-۱-۲ جرم زدایی و قضا زدایی.....
- ۶۸.....۱-۳-۱-۱-۲ جرم زدایی.....
- ۷۱.....۲-۳-۱-۱-۲ قضا زدایی.....
- ۷۴.....۲-۱-۲ تحدید جمعیت کیفری از طریق اعمال سیاستهای جایگزینی.....
- ۷۵.....۱-۲-۱-۲ بازداشت موقت و جایگزینهای آن.....
- ۷۵.....۱-۱-۲-۱-۲ بازداشت موقت در قوانین و مقررات.....
- ۷۷.....۲-۱-۲-۱-۲ بررسی جایگزینهای بازداشت موقت.....
- ۸۰.....۲-۲-۱-۲ حبس و جایگزینهای آن در مرحله صدور حکم.....
- ۸۰.....۱-۲-۲-۱-۲ سابقه تقنینی جایگزینهای حبس.....
- ۸۲.....۲-۲-۲-۱-۲ بررسی لایحه مجازاتهای اجتماعی جایگزین زندان.....
- ۸۴.....۳-۱-۲ تحدید جمعیت کیفری از طریق تدابیر کیفر زدا.....
- ۸۴.....۱-۳-۱-۳ تعلیق.....
- ۸۶.....۲-۳-۱-۳ عفو.....
- ۸۹.....۳-۳-۱-۳ آزادی مشروط.....
- ۹۳.....۲-۲ تحدید جمعیت کیفری از منظر فقه و تطبیق آن با سیاستهای تقنینی.....
- ۹۵.....۱-۲-۲ پیشگیری.....
- ۹۷.....۱-۱-۲-۲ پیشگیری پیشین (پیش از وقوع جرم).....
- ۹۹.....۱-۱-۲-۲ پیشگیری اجتماعی.....
- ۱۰۲.....۲-۱-۱-۲-۲ پیشگیری وضعی.....
- ۱۰۶.....۲-۱-۲-۲ پیشگیری پسین (پس از وقوع جرم).....
- ۱۰۹.....۲-۲-۲ قضا زدایی.....
- ۱۰۹.....۱-۲-۲-۲ بررسی قضا زدایی در فقه.....
- ۱۱۰.....۱-۱-۲-۲-۲ میانگیری.....
- ۱۱۳.....۲-۱-۲-۲-۲ گذشت و مصالحه.....

- ۲-۲-۲-۲ جایگاه بزه دیده در قضا زدایی..... ۱۱۵
- ۳-۲-۲ جایگزینهای آن..... ۱۱۷
- ۱-۳-۲-۲ جایگاه حبس در فقه امامیه ۱۱۷
- ۱-۱-۳-۲-۲ مبانی مشروعیت زندان در فقه..... ۱۱۸
- ۲-۱-۳-۲-۲ زندان بانی در سنت علوی و تطبیق آن با سیاستهای تقنینی..... ۱۲۱
- ۱-۲-۱-۳-۲-۲ اصلاح و تربیت..... ۱۲۲
- ۲-۲-۱-۳-۲-۲ طبقه بندی زندانیان..... ۱۲۸
- ۳-۱-۳-۲-۲ بررسی سیاستهای جایگزین حبس در فقه و قانون..... ۱۲۷
- ۱-۳-۱-۳-۲-۲ مجرای اعمال سیاستهای جایگزینی در فقه..... ۱۲۸
- الف: جانشینی تعزیر از حد و قصاص ۱۲۸
- ب: گستردگی مفهوم تعزیر..... ۱۲۹
- ۲-۳-۱-۳-۲-۲ مصادیقی از مجازاتهای جایگزین..... ۱۳۳
- الف: جریمه نقدی..... ۱۳۳
- ب: محرومیت از حقوق اجتماعی..... ۱۳۴
- ج: حبس خانگی..... ۱۳۶
- ح: اشتغال به کار..... ۱۳۷
- د: نظارت الکترونیک..... ۱۳۸
- ۴-۲-۲ بررسی سیاست کیفر زدایی در فقه و قانون..... ۱۳۹
- ۱-۴-۲-۲ تدابیر کیفر زدا در فقه..... ۱۳۹
- ۱-۱-۴-۲-۲ توبه..... ۱۴۳
- ۲-۱-۴-۲-۲ عفو..... ۱۴۶
- ۲-۲-۴-۲-۲ تدابیر کیفر زدا راهبردی اصلاحی..... ۱۴۶
- نتیجه گیری و پیشنهادات..... ۱۵۰
- فهرست منابع..... ۱۵۵

ضمائم

مقدمه:

وجود کتیبه اسپانیایی در ریمیجیا^۱؛ متعلق به دوره قبل از تاریخ که صحنه‌ای از مجازات اعدام را نشان می‌دهد حاکی از قدمت اعمال واکنش کیفری در قبال نقض هنجارهایی که در هر دوره و جامعه‌ای، به اقتضای شرایط زمانی و مکانی متفاوت از جامعه دیگر بوده، می‌باشد. در این میان هر چند مجازات‌ها از جهت وصف کیفری باهم یکسان و مشترک هستند ولیکن با ماهیت‌های متفاوتی مورد تقنین قرار می‌گیرند و همین خصائص طبیعی و ذاتی کیفرهاست که انتخاب بهترین شیوه عکس‌العمل اجتماعی در مقابل پدیده مجرمانه را از طرف مقنن مسیر می‌گرداند.

اعمال مجازات حبس از دیرباز ابتدائی‌ترین و ساده‌ترین پاسخی است که می‌توانسته است از سوی حاکمان جامعه در قبال قانون شکنی اعمال شود. ولیکن همان‌گونه که مصادیق جرم تحت تأثیر

---

^۱ - مصطفی کالک بر، ۱۸ مرداد ۱۳۸۸، " پیرامون قتل غیرمسلمان"، ۱۳۸۸/۴/۲۸-<http://ghanoun1388.blogfa.com>

عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دچار تغییر و تحول می‌گردد مجازات نیز دارای چنین خصوصیتی بوده و نحوه‌ی واکنش در قبال جرایم و نحوه‌ی اعمال مجازاتها تحت تأثیر عامل زمان و تغییرات جوامع دستخوش تغییر و تحول گردیده است. در این میان با توجه به دگرگونی تمدن بشری و استفاده از علوم و فنون جدید، جهت پیشرفت جوامع امروزی، اجرای مجازات زندان نیز با این دگرگونی‌ها همگام بوده.

زمانی زندان، به عنوان واکنش اجتماعی مطلوبی علیه جرم مورد توجه حکومتها قرار داشت، کلاسیکها از مکاتبی بودند که علاقه خاصی نسبت به مجازات زندان داشتند و به طور گسترده از مجازات زندان استفاده می‌نمودند مکتب کلاسیک بیشتر به نحوه‌ی اجرای کیفر حبس و چگونگی استفاده بهتر از آن پرداختند تا این که به فکر جایگزینی برای آن باشد و قوانین کیفری آن زمان (قانون جزای ۱۷۹۱) تحت تأثیر آثار این مکتب تدوین گشت. قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴ نیز با اقتباس از قانون ۱۸۱۰ فرانسه به شدت تحت تأثیر اندیشه‌های مکتب کلاسیک و نیز تفکرات حاکم بر قانون جزای ۱۸۱۰ فرانسه به اعمال بی حد و حصر این مجازات و با تأکید بر جنبه‌های سزادهی و ارعاب انگیزی این مجازات و نه جنبه‌های اصلاح و تربیتی توجه داشت. لایحه اصلاحی قانون مجازات عمومی ۱۳۵۲ در حقیقت ادامه روند پذیرش مجازات زندان به عنوان یکی از مهمترین ضمانت اجراهای کیفر است. مجازات زندان در قوانین و مقررات بعد از انقلاب، چهره تازه‌ای به خود گرفت، مجازات سالب آزادی در طبقه‌بندی

جدید مجازاتها، صرف نظر از موارد استثنایی نظیر حبس پیش‌بینی شده در ماده ۲۰۱ قانون مجازات اسلامی در مورد سرقت حدی در مرتبه سوم، اصولاً به عنوان مجازات تعزیری در اختیار قاضی قرار گرفت. در قانون تعزیرات مصوب سال ۱۳۶۲ شمسی زندان و شلاق گریزی محوریت داشته، اما به فاصله نزدیک به یک دهه پس از آن در همین قانون تعزیرات (۱۳۷۵) زندان محوری به شکل ملموسی قابل مشاهده می‌باشد.

علی‌رغم اینکه همواره ادعا می‌گردد زیربنای سیاست جنایی مبتنی بر ایدئولوژیک ایران، اسلام (منظور فقه امامیه به طور خاص) می‌باشد، ولیکن با کمی دقت نظر می‌توان دریافت که این سخن در مورد مجازات حبس چندان هم واقعیت نداشته است.

اگر قانونگذار در زمان تدوین مقررات کیفری به اصول و مبانی اسلام توجه بیشتری می‌نمود و چنانچه فقها نیز در این باره دقت نظر بیشتری می‌نموده و به عوض انعکاس عین ترجمه کتب و متون فقهی در مواد قانونی در راستای اعمال قواعد اسلامی در جهت دست یافتن به نگرشی عمیق و جامع از سیاستهای اسلام تلاش می‌نمودند شاید امروزه اصولاً بحثی تحت عنوان بحران جمعیت کیفری مطرح نمی‌گردید. زیرا قوانین اسلام پیرامون اعمال کیفر حبس منطبق بر اصول بوده و چه

بسا همین استفاده درست از مجازات حبس است که حتی بعضی از فقها را نیز دچار اشتباه نموده و اذعان داشته‌اند که در اسلام صدور مجازات زندان دارای مشروعیت نیست و به عدم اصالت مجازات زندان در اسلام اشاره نموده‌اند، این در حالی است که قوانین اسلام در زمینه زندان و اصول زندانبانی می‌توانست به عنوان الگوی مناسبی مد نظر قرار گیرد ولیکن قانونگذار از این نکته غافل مانده و با تأسی از سیاست‌های غرب به افراط در اعمال مجازات زندان پرداخت. اتخاذ سیاست حبس‌محوری توسط مقنن همراه با عواملی نظیر افزایش نرخ بزهکاری (که به دلیل گستردگی بحث از پرداختن به آنها خودداری گردیده) منجر به بروز بحران تورم جمعیت کیفری گردید.

در این راستا و برای حل مشکل پیش‌گفته بخشنامه‌های متعددی توسط ریاست وقت قوه قضاییه و در راستای کاهش استفاده از مجازات حبس صادر گردید که به تفصیل پیرامون این مسأله که آیا این بخشنامه‌ها می‌تواند مقدم بر قانونی باشد که در اغلب موارد مجازات حبس را در نظر گرفته است یا خیر. از دیگر راه‌حل‌ها استفاده از نهادهای قانونی موجود نظیر عفو و تعلیق و آزادی مشروط است که مسأله قابل توجه در اعمال این تدابیر کیفرزدا عدم افراط در استفاده از این نهادهای جهت خالی نمودن زندانها می‌باشد و اینکه آیا بحث شدت مجازات حائز اهمیت است یا قطعیت. تهیه لوایحی نظیر قضازدایی و مجازاتهای اجتماعی جایگزین زندان و ... از دیگر راهبردهای اعمالی در این راستا بوده که جهت هر چه کاربردی‌تر شدن تحقیق به بررسی این لوایح که چه بسا به زودی در ردیف قوانین لازم‌الاجرا قرار گیرد پرداخته خواهد شد. به دنبال به وجود آمدن تحولاتی در رشته بزه‌دیده شناسی و با پیدایش نهضت حمایت از بزه‌دیده و لزوم توجه روز افزون به نیازهای بزه‌دیدگان از یک سو منجر به پذیرش عدالت ترمیمی و راهکارهای آن گردید و از سوی دیگر نیز با تشدید برخورد با بزهکاران در نظر و عمل همراه بوده که عامل اخیر و بسیاری زمینه‌های دیگر منتج به ظهور مکتب نئوکلاسیک نوین یا نئوکلاسیسیم باز اندیشیده گردید و امروزه پس از گذشت حدود دو و نیم قرن شاهد رونق دوباره افکار و اندیشه‌های کلاسیکی در حوزه کشورهای غربی به ویژه آمریکای شمالی هستیم.

با امعان نظر به این مسأله که حداقل تا کنون چنین بوده که نهادهای نوین کیفری ابتدا در آمریکا پدید آمده و بعد از آن در اروپا تسری یافته و در نهایت وارد کشورهای جهان سوم گشته است - بایست در انتظار بود و تجلی رویکرد سزادهی را که عدم تصویب کنوانسیون حقوق کودک نیز می‌تواند متأثر از آن باشد را در کشورهای دیگر شاهد بود. متأسفانه افراط و تفریط با فرهنگ این مرز و بوم گره خورده و نمود آن در ابعاد گوناگون قابل مشاهده است ولیکن در این بین نکته‌ای که در راستای کاهش مجازات افراد و کاستن از جمعیت زندانها می‌بایست مد نظر مقنن قرار گیرد این

است که در اتخاذ این راهبردها صرفاً کاستن از جمعیت زندانها و خالی کردن زندان از جمعیت که شاید یکی از دلایل آن فقدان منابع مالی کافی جهت تأمین هزینه‌های زندان بوده مورد نظر نباشد بلکه طرف دیگر قضیه یعنی مردم و جامعه نیز مد نظر قرار گیرد.

الف: سوالات تحقیق

۱- آیا قوانین جزایی و تأسیسات حقوقی موجود قادر به تأمین هدف تحدید جمعیت کیفری زندانها می‌باشد؟

۲- آیا سیاست‌های تقنینی تحدید جمعیت کیفری زندانها و لوایح تنظیمی به مثابه عملکردی به نفع دولت (به معنی عام) و البته زندانی است که اجتماع و مردم بی‌گناه از آن منتفع نمی‌گردند؟

ب: فرضیات تحقیق

۱- قوانین جزایی و تأسیسات حقوقی موجود قادر به تأمین هدف تحدید جمعیت کیفری زندانها نمی‌باشد.

۲- سیاست‌های تقنینی تحدید جمعیت کیفری زندانها و لوایح تنظیمی به مثابه عملکردی به نفع دولت (به معنی عام) و البته زندانی است که اجتماع و مردم بی‌گناه از آن منتفع نمی‌گردند.

ج: روش انجام تحقیق

این تحقیق به روش تحلیلی-توصیفی صورت گرفته و نگارنده از طریق مراجعه به کتب، مقالات، رساله و تقریرات به رشته تحریر در آمده در این زمینه و همچنین استفاده از مطالب مندرج در سایتهای اینترنتی به تبیین موضوع پرداخته است.

ح: سازماندهی مطالب پایان‌نامه

نظر به تبیین مفاهیمی چون جایگزین حبس که دارای دو معنی موسع و مضیق بوده و در بخش مفاهیم به توضیح آن و اینکه کدام معنی مد نظر می‌باشد اشاره خواهد گردید و همچنین اهمیت بحث مبانی و اینکه اصولاً دلیل تردید در مجازات زندان صرفاً مسأله افزایش جمعیت زندانیان بوده یا نفس این مجازات نیز دارای اشکالاتی است که مقنن را به سمت کاهش استفاده از این مجازات سوق داده است. بخش اول پایان‌نامه به سه فصل تحت عنوان مفاهیم، مبانی و پیشینه اختصاص یافته. در بخش دوم نیز ابتدا تحدید جمعیت کیفری از منظر قانون بررسی گردیده و در فصل دوم نیز تحدید جمعیت کیفری از منظر قانون تطبیق آن با سیاستهای تقنینی به صورت مزجی. زیرا ادعای نگارنده این نیست که قادر به تحلیل کلیه راهکارهای تحدید جمعیت کیفری در فقه بوده بلکه در حد توان تلاش گردیده مهم‌ترین آنها که در سیاست تقنینی نیز مد نظر قرار گرفته، مورد بررسی قرار گیرد.

د: اهداف تحقیق

بررسی کلی و همه‌جانبه سیاست‌های تقنینی تحدید جمعیت کیفری زندانها و علت اتخاذ چنین سیاستی و بررسی این موضوع که آیا اتخاذ این سیاست‌ها بر مبنای درستی استوار بوده و یا صرفاً جهت خالی کردن زندانها از جمعیت آن هم به دلیل عدم تکافوی هزینه‌ها جهت اداره زندان صورت پذیرفته است و اتخاذ سیاستی منطبق با شرایط فرهنگی و بومی ونه صرفاً بر پایه الگوبرداری از نظریات غربی.

ز: مشکلات تحقیق

وجود چندگانگی در مبنای اتخاذ سیاست تحدید جمعیت کیفری زندانها، بدن شرح که از یک سو وجود مفاهیمی نظیر عدالت ترمیمی و بزه‌دیده شناسی، حاکی از کاستن شدت عمل در قبال مجرم بوده و مهر تأییدی جهت اتخاذ این سیاست است و از سوی دیگر نیز دفاع از حقوق بزه‌دیده به عنوان یک دکترین کیفری که قانونگذار را تحت تأثیر قرار می‌دهد امری ضروری است که این چندگانگی می‌تواند مشکلاتی را هنگام استنتاج و ارائه راهکار به دنبال آورد.

وجود دید انتقادی نسبت به زندان از دیگر مشکلات این تحقیق بوده برای نمونه آماري که حاکی از تکرار جرم بوده موجود است ولیکن نظر به اینکه هر تکرار جرمی را نمی‌توان نشانه اصلاح-ناپذیری فرد دانست، بلکه تکرار جرمهای کم اهمیت زمانی حاکی از عدم اصلاح فرد است که در مدت کوتاهی واقع گردد نیاز به آمار دقیقی که حاکی از دقت به این مطلب باشد به شدت احساس می‌شود ولیکن متأسفانه آمار دقیقی که حاکی از دقت به این مطلب باشد در دست نبوده و آمارها تنها کلیت موضوع تکرار جرم و تعداد این تکرار کنندگان را بدون در نظر گرفتن این قید مد نظر قرار داده‌اند. فقدان منابع فقهی منطبق با شرایط جدید از دیگر مشکلات بوده، بدین شرح که علی-رغم ترویج بحث جایگزینهای نوینی از قبیل نظارت الکترونیکی و یا حبس خانگی همراه با مراقبت الکترونیکی تا کنون هیچ‌یک از فقها به بررسی جایگاه این قبیل نهادها و اظهار نظر به عدم مشروعیت آنها به دلیل مغایرت با حفظ حریم خصوصی افراد و یا پذیرش آن به اقتضای مصلحت و در قالب احکام ثانویه نپرداخته است.

و: پیشینه تحقیق

در سال ۱۳۷۶ تحقیق بررسی کاهش جمعیت کیفری زندان توسط آقایان غلامعلی محمدی و پرویز محمدنژادقایدکلایی در مرکز آموزشی و پژوهشی سازمان زندانها صورت پذیرفت که از دو بعد بیان روشهایی جهت کاهش ورودی زندانیان و افزایش آمار خروجی زندانیان مسأله جمعیت کیفری زندانها را مورد بررسی قرار داده است. در مورخ ۱۳۷۷ نیز گزارش پژوهشی تحت عنوان برنامه‌های سازمان زندانها صورت پذیرفت که یکی از برنامه های گزارش مزبور به راهکارهای اجرایی کاهش جمعیت کیفری زندانها پرداخته و در آن به مواردی نظیر لزوم تغییر نگرش نسبت به

روشهای اعمال مجازات حبس و موارد جایگزینی و... اشاره گردید. مسأله تورم جمعیت کیفری در رساله دکتری جناب آقای کیومرث کلانتری، تحت عنوان «بحران در حقوق کیفری و راهکارهای خروج از آن» مورد بررسی قرار گرفته است. پیرامون لوایح تنظیمی از قبیل پیشگیری و قضازدایی و جایگزینهای حبس نیز مطالب فراوانی موجود بوده که از آن جمله می‌توان به (جزا و جرم شناسی موضوع تحقیق حاضر بسیار گسترده بوده و تا کنون تحقیقات بی‌شماری در این راستا انجام پذیرفته برای نمونه می‌توان به «موارد جایگزین های مجازات سالب آزادی و روش‌های آن در حقوق کیفری ایران» رساله دکتری جناب آقای نریمان تیرگر فخری، اشاره نمود اما آنچه در تحقیق حاضر مورد نظر است تعیین خط‌مشی کلی سیاست تقنینی ایران و منقح گشتن جایگاه اجتماع و منافع آنان در این سیاست‌ها است، مضافاً اینکه به بررسی فقهی این سیاست‌ها نیز پرداخته خواهد شد که در این زمینه نیز مطالبی موجود بوده برای نمونه راجع به مبحث جایگزینهای حبس مقاله‌ای تحت عنوان «جایگزینهای مجازات زندان و نهاد تعزیر» نوشته جناب آقای علی‌رضا محولاتی، موجود بوده که تنها به بررسی کلی نهاد تعزیر پرداخته ولیکن آنچه مد نظر نگارنده بوده بررسی جزئی برخی جایگزینها نظیر جایگاه فقهی محرومیت از حقوق اجتماعی بوده است.

هـ: ضرورت تحقیق

از نظر آمار جمعیت کیفری زندانها ایران دارای رتبه دهم جهانی بوده که این آمار چندان خوشایند نمی‌باشد، از سوی دیگر نیز نمی‌توان این مسأله را دستاویزی جهت رها نمودن مجرمین در سطح اجتماع با هدف تحدید جمعیت کیفری قرار داد. فلذا بررسی کلی و همه جانبه پیرامون راهبردهای تقنینی جهت تحدید جمعیت کیفری با در نظر گرفتن هر دو طرف قضیه (زندانی و اجتماع) و بررسی فقهی این سیاستها، به دلیل وجود این ادعا که در اسلام مجازات زندان دارای اصالت نمی‌باشد، نگارنده را راغب به انتخاب این موضوع نمود.

بخش اول:

مفاهیم، مبانی و پیشینه

۱-۱. مفاهیم

پژوهش درباره هر موضوعی مستلزم آگاهی یافتن بر مفهوم آن و واژگان هم ردیف آن می باشد، فلذا هر چند تحقیق پیرامون جمعیت کیفری و سیاستهای مقنن و فقه امامیه در جهت مقابله با پدیده تورم جمعیت کیفری و تحدید آن موضوع اصلی را تشکیل می دهد لیکن همین موضوع

خود دارای ارتباط هماهنگ و تنگاتنگ با سایر واژگانی است که ناچار از رجوع به آنها بوده تا ابهامی در مورد موضوع صدرالاشاره به وجود نیامده و موضوع جلوه ی بیشتری از خود نشان دهد. به بیان دیگر هر چند معانی لغوی و اصطلاحی کلمات در ظاهر امری ساده و کم اهمیت جلوه می- نماید لکن ارائه این معانی لغوی و اصطلاحی در نهایت موجب هر چه منقح تر شدن برداشت‌های خواننده از واژگان مورد نظر گردیده و از اختلاف برداشت ناشی از اختلاف معنی جلوگیری خواهد نمود. با عنایت به عنوان تحقیق حاضر که بررسی تطبیقی سیاست تقنینی ایران و فقه امامیه در تحدید جمعیت کیفری می‌باشد، و نظر به اینکه سیاست تقنینی بخشی از سیاست جنایی و در واقع نشأت گرفته از آن می‌باشد و کشورها، هر یک با توجه به مدل‌های مختلف سیاست جنایی، سیاست تقنینی خاص خود را برمی‌گزینند.

فلذا نخست به بررسی مفهوم سیاست جنایی و انواع و مدل‌های مختلف آن پرداخته خواهد شد و سپس به شرح و بیان حبس و زندان و وجود تفاوت‌های میان این دو واژه و عدم مترادف آن پرداخته، سپس واژگانی نظیر جایگزینهای حبس، زندان زدایی و غیره که از سیاست‌های تقنینی در تحدید جمعیت کیفری بوده و می‌بایست منظور از کاربرد آن به وضوح بیان گردد؛ برای نمونه جایگزینهای حبس دارای دو معنی موسع و مضیق بوده که در بخش مفاهیم به توضیح آن و اینکه کدام معنی مد نظر می‌باشد اشاره گردیده است. واژگانی از قبیل قضا زدایی و جرم زدایی که معنای لغوی لغوی به‌طور جداگانه و در قالب دو گفتار مجزا بیان گردیده به دلیل ارتباط آنها در معنای اصطلاحی که به آن اشاره خواهد شد در قالب یک گفتار مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۱-۱. مفاهیم لغوی

نظر به اینکه اهل هر شاخه از دانش، برای بیان مقاصد و منظور خود اصطلاحات خاصی را برگزیده اند و بدون وجود اصطلاحات خاص هر رشته و گرایش علمی امکان انتقال مفاهیم و برداشت‌های خاص آن رشته یا گرایش علمی امکان‌پذیر نبوده و یا با دشواری‌های زیادی همراه خواهد بود و اساساً پیشرفت علوم گوناگون انتخاب واژه‌ها و اصطلاحات خاص هر رشته را ایجاب می‌نماید تا بیان مفاهیم آسان تر صورت پذیرد و موجب توسعه علوم مختلف گردد، بدیهی است بعضی از مفاهیم دارای معانی لغوی و اصطلاحی متفاوت و در مواردی بعضاً متناقض هستند و طبیعتاً با وجود چنین شرایطی بررسی تمامی معانی لغوی و اصطلاحی مستنبط از یک واژه خاص نه تنها مخاطبین را با سوابق معنایی آن واژگان آشنا خواهد کرد، از هر گونه سوء برداشت از واژگان مد نظر جلوگیری خواهد نمود. فلذا نخست بررسی لغوی اصطلاحات پرداخته خواهد شد.

۱-۱-۱-۱. سیاست جنایی

از زمان پیدایش مفاهیمی همچون جرم، مجرم، مجازات و اصلاح و بازسازی حقوق جزا همواره تحولات بی‌شماری را تجربه نموده است و آرام آرام استفاده از علوم کمکی از قبیل روانشناسی، جامعه‌شناسی و حتی پزشکی حالتی طبیعی گرفته است و در این میان تحولات تئوریک حقوق کیفری منجر به پیدایش شاخه‌ای گردید که «سیاست جنایی» نامیده می‌شود. اصطلاح سیاست جنایی مرکب از دو واژه سیاست و جنایی می‌باشد که نخست به بررسی لغوی هر یک از آنها پرداخته می‌شود. در لغت به معنی اداره کردن امور مملکت، اصلاح امور خلق، رعیت‌داری، عقوبت و مجازات و سیاست کردن به معنی مجازات کردن می‌باشد.^۱ سیاست مجموعه تدابیری است که حکومت به منظور اداره امور کشور اتخاذ می‌کند.^۲ در تعریف سیاست اندیشمندان بر نکات گوناگونی انگشت تاکید نهاده‌اند. برخی از اندیشمندان به غایتی که به نظر آنها سیاست باید در پیش بگیرد توجه کرده‌اند و برآن اساس سیاست را تعریف کرده‌اند. امام‌خمینی (ره) می‌فرماید:

سیاست این است که جامعه را هدایت کند و راه ببرد، تمام مصالح جامعه و تمامی ابعاد انسان و جامعه را در نظر بگیرد و اینها را به طرف چیزی که صلاحشان هست هدایت کند.^۳ واژه دیگر «جنایی» است که از جنایت متفاوت بوده و باید میان آنها قائل به تفکیک شد. جنایت، اصطلاحی در فقه و حقوق، به معنای وارد کردن هرگونه صدمه اعم از عمدی و غیر عمدی به تمامیت جسمانی افراد، که کیفری شرعی، مانند قصاص یا دیه، دارد. واژه عربی جنایت در لغت به معنای چیدن میوه از درخت و نیز گناه و جرمی است که ارتکاب آن موجب کیفر در دنیا و آخرت می‌شود.^۴ «مقصود از کلمه جنایی به طور مطلق هر جرم و عمل خلافی است که طبق تعریف عنوان شده در حقوق جزا برای آن مجازات و یا اقدامات تامینی و تربیتی منظور شده باشد.»^۵ بنابراین دو عنوان سیاست و جنایی از یک سو با تجزیه و تحلیل و فهم یک پدیده خاص در جامعه یعنی پدیده مجرمانه و از سوی دیگر با اجرای یک استراتژی به منظور پاسخ به موقعیتهای بزهکاری یا انحراف در ارتباط است.

۱-۱-۱-۲. زندان و حبس

^۱- فرهنگ عمید، ذیل واژه سیاست.

^۲- علی آقابخش، فرهنگ علوم سیاسی (تهران: نشر چاپار، ۱۳۸۳)، ص ۲۰۲.

^۳- روح‌الله خمینی، صحیفه نور، ج ۱۳ (تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸)، ص ۴۳۲.

^۴- حسین‌بن محمد راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن (قم: انتشارات ذوی القربی، چاپ سوم، ۱۳۸۲)

ذیل واژه "جنی".

^۵- محمدکریم بردبار، "مطالعه تطبیقی اصول راهبردی سیاست جنایی اسلامی و سیاست جنایی معمول در کشورهای غربی"

(پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۶)، ص ۱۷.